

Axioma, denkdwang, norm

G. HAMMING,

Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage

Overdruk uit het Landbouwkundig Tijdschrift
72ste jaargang no. 5, maart 1960

160/572

16:63

Axioma, denkdwang, norm

G. HAMMING,

Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage

Aan de hand van een paar voorbeelden rondom de landbouwwetenschap wordt besproken, hoe de vooronderstellingen van de waarde vrije wetenschappen zich tot normen ontwikkelen. Dit belemmert een genuanceerde meningsvorming.

Het lijkt er vaak op, dat men een wetenschap graag „waarde vrij” wil houden. Met deze uitdrukking bedoelt men te zeggen, dat de menselijke voorkeur of de levensbeschouwing geen invloed mag hebben op de desbetreffende wetenschapsbeoefening. Zelfs in de normatieve wetenschappen, zoals ethiek, kan men trachten zo lang mogelijk „waarde vrij” te blijven; eerst beschrijft men objectief de ethische opvattingen die er bestaan. Zo laat mogelijk gaat men een persoonlijke voorkeur uitspreken.

Er zijn een paar oorzaken, waardoor de waarde vrije wetenschappen steeds weer normatief worden. Aan de hand van een paar voorbeelden laat zich dit uitleggen.

DE HOMO ECONOMICUS ALS NORMATIEF PERSOON

In de eerste plaats kunnen wij onze aandacht richten op de alom bekende *homo economicus*. Dit voorbeeld is aantrekkelijk, omdat wij hier terug kunnen zien op een grotendeels voorbije periode; daardoor kunnen wij een zekere afstand nemen en rustig nagaan hoe dit niet-normatieve begrip een tijdlang voor velen normatief is geweest.

De term *homo economicus* heeft nooit een species van het geslacht *homo*

aangeduid, dat is ook nooit de bedoeling geweest. Voor de docerende theoreticus was deze term de naam van een stel waarde vrije axioma's, waarop een stuk economische theorie kon worden gebouwd. Het opvallendste axioma was, dat de *homo economicus* streefde naar een maximum aan financieel resultaat met een minimum aan kosten. Minder opvallend doch belangrijker was het axioma, dat de *homo economicus* bij zijn handelen niet werd gehinderd door solidariteitsgevoelens, medelijden, ethiek enz. In de praktijk schijnt er nog een derde axioma te zijn: de *homo economicus* kan niet ver in de toekomst zien en is dus geneigd tot het plegen van roofofbouw en een politiek van „na ons de zondvloed”.

Alle wetenschap is gebaseerd op abstractie, vereenvoudiging en schematisering. Het was dan ook een normale vorm van wetenschapsbeoefening dat men met bovengenoemde *homo economicus* werkte; en het normale gevolg is geweest, dat de huidige theorie genuanceerder is. Het is in alle wetenschappen zo, dat men een theorie eerst te eenvoudig mag maken en daarna verfijnen; dit is zelfs methodologische eis.

De docerende theoreticus werkte dus met de *homo economicus* en wist dat

hij niet over de werkelijkheid sprak; dat zei hij ook duidelijk. Hoe was het nu met de leerling? Wij moeten onderscheid maken tussen bewuste reacties en onbewuste; de onbewuste onttrekken zich aan de controle en zijn daarom het meest gevaarlijk. Ongetwijfeld is het wel tot het bewustzijn van de pientere leerlingen doorgedrongen, dat de homo economicus slechts een abstractie was en geen werkelijkheid. Wij hoeven er niet aan te twifelen, dat de onbewuste reactie vaak anders was. Aan de leerling wordt economie onderwezen; hieruit trekt hij de conclusie dat economie voor hem belangrijk is. De econoom praat over de homo economicus, die een maximum aan resultaat bereikt met een minimum aan offers; de leerling trekt de conclusie dat de homo economicus belangrijk is en opmerkelijke resultaten bereikt. De leerling wil ook opmerkelijke resultaten bereiken en ook belangrijk worden; hij tracht dus homo economicus te zijn. *Hier zien wij, dat het axiomastelsel normatief wordt.* Voor de leerling heeft al het studeren over de homo economicus geen zin, indien de verkregen kennis zijn handelen niet mag beïnvloeden. Voor de argeloze leerling is alle kennis hetzij overbodig, hetzij normatief. Slechts de typische wetenschapsfiguur heeft er vrede mee, wanneer kennis alleen maar interessant is. Ons woord „normatief” is iets te zwaar geladen. Een „norm” is bewust aanvaard; bewust is besloten de norm niet af te wijzen. Een dergelijk bewust proces vindt gewoonlijk niet plaats, wanneer een axiomastelsel met zijn conclusies normatief wordt. Het is moeilijk een radiotoestel te be-

grijpen als men het woord elektriciteit niet kent; het is moeilijk het leven te begrijpen, zolang men het sleutelwoord niet gevonden heeft. De leerling, die optimaal wil handelen, zoekt een sleutelwoord. Wanneer nu de econoom in de eerste plaats het begrip homo economicus naar voren schuift, dan gebruikt de leerling dit als sleutelwoord, omdat hij geen andere heeft. Feitelijk is dit dus een verschijnsel van *denkdwang*: zolang de leerling meent reeds voldoende begrippen te kennen, zoekt hij geen betere; in de eerste plaats denkt hij in de begrippen die hij heeft.

Het gebeurt zelfs vaak, dat een leerling weet, *niet* voldoende begrippen te kennen, terwijl hij toch geen betere zoekt. Slechts weinig mensen hebben de gave, met een fundamenteel nieuw gezichtspunt naar voren te kunnen komen. Zij die deze gave missen, maken gebruik van de begrippen die ze kennen, ook al weten zij, dat de begrippen niet adequaat zijn. In zulke gevallen is men zich bewust van de beperkingen, die het begrippenapparaat aan de denker stelt.

Regel is evenwel, dat de taalgebruiker zich niet bewust is van de begrenzungen, die het begrippenapparaat aan zijn denken stelt. De begrippen worden juist daarom zo gemakkelijk „normatief” omdat men niet kritisch pleegt te staan tegenover de taal, waarin men denkt. In alle argeloosheid denken de meeste taalgebruikers, dat de taal voldoende goed is. De mensen die het woord „elektriciteit” of het woord „tegenkoppeling” niet kennen hebben er geen idee van dat zij hierdoor de radiotoestellen en het leven niet kunnen begrijpen.

Dit voorbeeld heeft ons dus geleerd, dat er twee oorzaken zijn waardoor waardevrije axioma's praktisch normatief kunnen worden:

- 1 Het wetenschappelijk voorbehoud gaat bij de overgang van spreker naar hoorder soms verloren.
- 2 Men baseert zijn handelen automatisch op een gedachtengang omdat het alternatief ontbreekt of niet gezien wordt.

„STATISTISCH FATSOEN”

Een tweede voorbeeld heeft betrekking op de steekproeftechniek. Dat men tracht de wiskundige statistiek te baseren op axioma's zal niemand verbazen; in de wiskunde spelen de axioma's nog wel de meest zichtbare rol. Aangezien axioma's „waardevrij” worden gekozen, zou men mogen veronderstellen dat de gehele wiskundige statistiek „waardevrij” is. In werkelijkheid is er echter duidelijk sprake van een „statistisch fatsoen”. Het is b.v. in strijd met dit fatsoen, een steekproef te *kiezen*; een steekproef moet volgens toeval genomen worden.

Dit voorschrift is in de praktijk vaak meer dan een richtlijn. Velen durven of kunnen er niet kritisch tegenover staan; voor hen is deze richtlijn een norm, waar niemand van mag afwijken. Ook in dit geval berust de normativiteit op denkdwang: men denkt dat ieder aan deze richtlijn is gebonden, omdat men geen alternatief ziet.

In de statistiek is er een fundamenteel begrip dat soms als *universum* wordt aangeduid en soms als *populatie*. In de praktijk hoor ik soms het woord *totum* gebruiken, en dat is nog de prettigste aanduiding. *Het totum is het geheel, waarover een uitspraak wordt gedaan aan de hand van een*

steekproef. Nu is het een grondregel in de statistiek, dat men een totum moet afgrenzen vóór men een steekproef neemt. Deze grondregel hangt samen met het gangbare axiomastelsel.

Natuurlijk is het in een „waardevrije” wetenschap geoorloofd andere uitgangspunten te kiezen. Dan kan men b.v. een totum gaan definiëren door middel van een steekproef. Bij de kostprijsberekeningen van het L.E.I. is dit gebruikelijk. Het totum heet hier „sociaal en economisch verantwoorde bedrijven”. Van dit totum zou een statisticus de volgende definitie geven: *Een „sociaal en economisch verantwoord bedrijf” is een bedrijf, waarover de L.E.I.-gegevens informatie verstrekken.*

Een „fatsoenlijke” statisticus zal zich over deze definitie veel zorgen maken; hij weet niet wat bovengenoemd totum met het totum van de Nederlandse landbouwbedrijven te maken heeft. Een „waardevrije” statisticus weet dat ook niet, maar hij vindt dat niet erg. De praktijk wenst nu eenmaal met bovengenoemd totum te werken; hier moet hij waardevrij tegenover staan.

Het is zelfs onmogelijk beide totums met elkaar te vergelijken. Wij zouden het totum van de Nederlandse landbouwbedrijven kunnen verdelen in twee subtotums: de *schrijfbedrijven* en de *ploeterbedrijven*. De leider van een schrijfbedrijf heeft voldoende administratieve interesse om een bedrijfs-economische boekhouding te laten verzorgen; de leider van een ploeterbedrijf heeft dat niet. Een „fatsoenlijke” statisticus kan slechts een steekproef

nemen uit de schrijfbedrijven. Omdat de verhouding tussen schrijfbedrijven en ploeterbedrijven ook voor hem onmeetbaar blijft, kan hij over het totum van de Nederlandse boerenbedrijven evenmin iets zeggen als de waardevrije statisticus, die met sociaal en economisch verantwoorde bedrijven werkt. De verzameling van de ploeterbedrijven is namelijk lang niet leeg.

In de statistiek komt men gewoonlijk de gedachte tegen, dat een waargenomen cijfer statistisch getoetst moet kunnen worden. Op één waarneming mag men dus niet afgaan. In de praktijk ontbreekt vaak het geld voor verdere waarnemingen. Wanneer men een sociaal onderzoek in Noord-Limburg wil instellen, dan kan het wenselijk zijn, één gemeente te onderzoeken. In zo'n geval is het onmogelijk de verkregen uitkomst statistisch te toetsen. Bij een kengetal als „percentage bedrijfshoofden boven 60 jaar” is dit zonder meer duidelijk. Omdat er niet getoetst kan worden is het zinloos, volgens toeval te kiezen; het ligt veel meer voor de hand een typische gemeente uit te zoeken.

Zij die op gezag hebben leren aanvaarden, dat men een steekproef niet mag onderzoeken, zullen hier in verzet komen. Voor hen is de statistiek een wetenschap, die toch wel normen vaststelt. Iemand die een soepeler houding aanneemt tegenover de situatie zal misschien het volgende overwegen:

Het percentage bedrijfshoofden boven 60 jaar kan van allerlei andere kenmerken afhankelijk zijn; bijv. van het aantal bedrijfssplitsingen, van de emigratie, van de ontginningsactiviteit,

van overgangen naar niet-agrarische beroepen. Het past bij de gedachtenwereld van de lineaire regressierekening, dat de afhankelijke variabele op zijn gemiddelde komt, indien alle onafhankelijke variabelen ook op hun gemiddelde zijn. De typische gemeente is dus die gemeente, waarvan de „onafhankelijke” kenmerken zo dicht mogelijk bij het gebiedsgemiddelde liggen. De vermoedelijke waarde van „afhankelijke” kengetallen mag natuurlijk geen rol spelen bij het kiezen van de gemeente.

Het is mogelijk dat men een onafhankelijk kenmerk over het hoofd ziet. Ten opzichte van dat kenmerk zal de gekozen gemeente dus „toevallig” gekozen zijn; voor degene die volgens toeval wil kiezen zal dat geen bezwaar zijn. Een typische gemeente geeft dus een zo goed mogelijke benadering van het streekgemiddelde. Wegens gebrek aan gegevens blijft het onmeetbaar wat onder „zo goed mogelijk” moet worden verstaan. Een toevallig gekozen gemeente geeft een minder goede benadering; ook nu is de mate van benadering onmeetbaar. Een toevallig gekozen gemeente heeft dus geen voordelen boven een typische gemeente.

In het bovenstaande heb ik de keuze van een typische gemeente goedgepraat, het lijkt mij toe dat daarmee de bezwaren van het statistisch fatsoen verdwenen zijn. Dit fatsoen berust op denkdwang: het kiezen van een typische gemeente wordt afgewezen, als men de begrippen niet ziet, waarmee deze keuze gemotiveerd kan worden.

VOORONDERSTELLINGEN IN DE VOORLICHTING

Een volgend voorbeeld ontleen ik aan de praktijk van de landbouwvoorlichting. Hierbij denk ik speciaal aan de *mechanisatie van de bedrijven met*

veel gezinsarbeidskrachten. Vaak leest men dat het mechaniseren zinloos is, als de vrijkomende arbeidskrachten toch niet afvloeien. Er worden immers meer kosten gemaakt en de opbrengsten worden niet hoger. Ook hier dreigt het gevaar dat het uitgangspunt normatief wordt.

Het advies, niet te mechaniseren, is gebaseerd op de volgende gegevens: de arbeidsbehoefte is constant; het arbeidsaanbod is constant; het werk komt zonder mechanisatie ook klaar. Door uit deze gegevens een conclusie te trekken wordt het goed recht van de gegevens erkend. Voor de duidelijkheid zij vooropgesteld, *dat hier alleen een probleem aanwezig is indien in feite „mechaniseren en afvloeien” beter is dan de huidige toestand.* Objectief gezien zijn er dus drie alternatieven:

- A mechaniseren en afvloeien;
- B mechaniseren en niet-afvloeien;
- C niet-mechaniseren en niet-afvloeien.

In ons geval is een van de vooronderstellingen van het advies, dat alternatief A niet door de boer gezien wordt en dus niet in aanmerking komt. De boer ziet alleen B en C; dan is C nog de beste mogelijkheid.

Door C te adviseren geeft de adviseur toe, dat A niet in aanmerking komt; de boer wordt daardoor in zijn houding versterkt. Naar mijn mening moet in de gegeven situatie worden geadviseerd wel te mechaniseren. De adviseur geeft daarmee het advies A; de boer hoort voorlopig het advies B, want afvloeien ligt buiten zijn gezichtskring.

Wat zal het gevolg zijn? De boer zal na verloop van tijd tot het inzicht

zijn gekomen, dat de machine betaald moet worden en dat zijn kinderen weinig werk hebben op het bedrijf. Langs deze weg zal het afvloeien binnen zijn gezichtskring komen. Het axioma dat het arbeidsaanbod constant is, vervalt in dit geval dus automatisch, als men weigert de conclusies uit dit axioma te aanvaarden. Wanneer men daarentegen het axioma normatief stelt en van mechanisatie afziet, dan kan de weerzin tegen het afvloeien zich handhaven; de hoeveelheid arbeid die moet worden verricht (zonder de machines) geeft de indruk dat het bedrijf alle gezinsarbeidskrachten nodig heeft.

In eerste aanleg is de mechanisatie dus niet een investering in het bedrijf, doch een investering in de mentaliteit van het gezin. Door de gemaakte kosten worden de gezinsleden ertoe gebracht een werkkring te zoeken, die voor henzelf economisch meer rendabel is.

UITGANGSPUNTEN VAN DE PACHTPRIJSBEHEERSING

Met de *pachtprijsbeheersing* staan wij voor een soortgelijk geval. Indien wij van het axioma uitgaan dat alle boerenzoons op redelijke leeftijd zelfstandig bedrijfshoofd moeten worden, dan is bedrijfssplitsing daartoe gewoonlijk de aangewezen weg.

Het axioma, dat aan deze redenering ten grondslag ligt is aan de praktijk ontleend en dus wel stevig gefundeerd. De neiging van de boerenzoons om af te vloeien is tot dusver altijd gering geweest en de neiging om zelfstandig te worden was altijd groot. Het axioma, dat met deze neigingen rekening houdt, lijkt plausibel en de con-

clusie, die uit dit axioma volgt, evenzeer.

Laten wij evenwel over onze conclusie verder denken. Door een stijgende pacht wordt bedrijfssplitsing in de hand gewerkt omdat het grensnut van de grond op een klein bedrijf hoger ligt dan op een groot bedrijf. Wanneer grond erg duur wordt, dan zal een groot bedrijf gemakkelijker grond afstaan aan een klein bedrijf of aan iemand die een nieuw bedrijf wil stichten. Uit ons axioma volgt dus, dat een hoog pachtniveau wenselijk is.

Mogen wij op grond van dit feit de pachtprijsbeheersing verwerpen? Nee, want het axioma is niet zonder meer normatief. Lettende op de conclusie moeten wij ons afvragen of wij het axioma als uitgangspunt zullen aanvaarden. Eén ding is zeker: als wij de conclusie verwerpen, dan het axioma ook, want axioma en conclusie hangen samen.

Door pachtprijsbeheersing heeft men in Nederland de pachten kunstmatig gedrukt. Hierdoor konden de grote bedrijven zich gemakkelijker handhaven, zodat het aantal bedrijven zich niet volgens de gevoelde behoefte kon uitbreiden. Dit lijkt een ongunstig effect; toch is dat niet zo. Allerlei wachtende boerenzoons hebben nu geen middel meer beschikbaar, om hun verlangen naar een boerderij kenbaar te maken: zij kunnen niet meer tegen elkaar opbieden. Een flinke vent, die uit deze impasse een uitweg zoekt, zal beroepsverandering overwegen; daarmee vervalt het axioma dat iedere boerenzoon een boerderij moet kunnen krijgen.

Ongetwijfeld leidt pachtprijsbeheersing tot een verstoring van de markt-

verhoudingen, waardoor op korte termijn het nationaal inkomen wordt gedrukt. Deze derving van nationaal inkomen is een investering in de mentaliteit van de boerenbevolking. De pachtprijsbeheersing is ongetwijfeld een van de middelen waardoor de afvloeiing op gang is gekomen. De boerenzoon, die onlustgevoelens voelde als hij aan afvloeiing dacht, greep zich vast aan een strohalm en bood een hoge pacht. Nadat hij op deze manier zelfstandig was geworden kreeg hij toch nog permanente onlustgevoelens doordat de pacht veel te hoog was.

De pachtprijsbeheersing heeft de strohalm weggenomen en zo de boerenzoons gedwongen hun feitelijke situatie tijdig onder ogen te zien. Dit kon de pachtprijsbeheersing doen, omdat ze de empirische feiten niet als uitgangspunt voor een (op korte termijn) optimaal handelen aanvaardde.

Momenteel wordt als axioma naar voren geschoven, dat de kosten van de bedrijfsgebouwen door de bedrijfsresultaten en de pachten moeten worden goedge maakt. Uit dit axioma zal volgen dat de pachten moeten worden verhoogd, zodat bedrijfssplitsingen in de hand worden gewerkt. Misschien is het verstandig, ook tegenover dit axioma iets waardevrijer te staan. Indien kleine bedrijven worden samengevoegd, dan mogen er wel enkele ondoelmatige bedrijfsgebouwen verdwijnen.

Onze conclusie is deze: Uit het feit, dat men berekent dat een maatregel (niet) nuttig is, volgt nog niet dat deze (niet) nuttig is; misschien is de enige conclusie dat men de uitgangspunten moet herzien.